

Mladoletnikovo vrednotenje kazenskega postopka in izvrševanje kazenskih sankcij

Tone Brejc, dipl. psiholog, Republiški sekretariat za zdravstvo in socialno varstvo, Ljubljana

UVOD

V ospredju zanimanja raziskovalcev, ki se ukvarjajo z vprašanji, kako poteka obravnavanje mladoletnikov pred sodiščem, kako se uresničujejo razni vzgojni ukrepi in kakšne so tudi sicer oblike prevzgojnega vplivanja, so navadno razne oblike delovanja služb, ki jim je v okviru družbene organizacije zaupana naloga, da skrbijo za te dejavnosti. Njihovo delovanje je bilo doslej podvrženo že najrazličnejšim presojam, od nevtralnih razčlenjevanj do vrednostnih ocenjevanj.

Le malo pa je doslej raziskovalce pritegnilo vprašanje, kako delovanje socialno-varstvenih in pravosodnih organov doživljajo mladoletniki sami. To je toliko bolj presenetljivo, ker je marsikatera dosedanja raziskava pokazala, da v vtečeni praksi obstojajo pri obravnavanju mladoletnih prestopnikov pomembne nezadostnosti. Včasih se zdi, kot bi bilo prepričanje, da je ukrepanje proti mladoletnikom na splošno zasnovano rehabilitativno in prevzgojno v prid samozavesti (ki je morda le krinka za rutinsko samozadostnost) tistih, ki se ukvarjajo z mladoletniki, čeprav nimamo nobenega zatrdila, da ga mladoletniki tako tudi dojemajo in sprejemajo.

Upravičeno torej sklepamo, da je v »audiatur et altera pars« videti dopolnilo dosedanjih raziskovalnih lotevanj: subjektivni vtisi mladoletnikov o tem, kako so doživljali kazenski postopek in izpolnjevanje vzgojnih ukrepov po tem, ko so storili kaznivo dejanje, lahko rabijo za začetno informacijo in spodbudo za poglobljeno delo v tej smeri.

Raziskovanje subjektivnih vtisov je že po svoji naravi vedno v nevarnosti, da zaide v neutemeljeno, na posploševanju temelječo špekulacijo, ki pozablja na resne metodološke ovire tega lotevanja. Pri naši raziskavi je treba opozoriti na dvoje: ker smo podatke o mladoletnikovih vtisih zbirali po poteku nekaj let od kazenskega postopka in izvršitve vzgojnega ukrepa, ne moremo govoriti o vtisih, ki so prvotno in verjetno močno čustveno pobarvano nastali tedaj, ko je mladoletnik okušal položaj, pač pa o spominih, od časa in dogajanja v njem že preobli-

kovanih. Mladoletnikovih doživetij torej nismo merili neposredno, kar seveda pomeni pomembno omejitev pri razlaganju naših ugotovitev.

Drugo omejitev, ki nam onemogoča, da bi veljavnost ugotovitev posplošili, pa narekuje mali in delno nesistematično izbrani vzorec z raziskavo zajetih mladoletnikov.

Čeprav smo se teh omejitev zavedali že ob pravi raziskave smo vendarle sodili, da jo kaže opraviti, saj jo imamo lahko za prvi poskus, ki naj bi pokazal, ali mladoletniki celotno ravnanje družbe, ki se sproži po njihovem kaznivem dejanju sprejemajo enako, kot ga sprejema in ocenjuje družba, ali pa se morda njihova stališča o tem razločujejo.

NAMEN

Uspešnost kazenskega postopka in izpolnitve ukrepa navadno presojamo na podlagi zunanjih znamenj, ki kažejo, koliko se je mladoletni prestopnik nesocializiral, se pravi, koliko se je mladoletnikovo vedenje približalo družbeno sprejetim vedenjskim normam. To vedenje lahko merimo in vrednotimo, vendar ne zvezo nič o tem, ali smo spremembe v mladoletnikovem vedenju res upravičeni pripisati posledicam prevzgojnega postopka, ali pa je do njih prišlo zaradi drugih vplivov, ki smo jih prezrli in ki niso v zvezi s posledicami družbenega ukrepanja proti mladoletniku. Čeprav naša teoretična izhodišča, zakonski predpisi in praksa temelje na postavki, naj bo ves postopek z mladoletnikom, ki se je pregrešil zoper družbene norme, takšen, da bo deloval prevzgojno, pa je vendar mogoče, da mladoletnik to, na prevzgojnih načelih zasnovano prakso ne vrednoti prevzgojno, torej rehabilitativno, temveč jo doživlja kot bolj ali manj represiven odgovor na njegov prestopnik.

Z oceno mladoletnikovih stališč, vtisov in vrednotenja o kazenskem postopku in o načinu, kako se je opravljal kazenski ukrep, ki mu je bil izrečen, smo standardnemu načinu opazovanja želeli dodati subjektivni zorni kot; ta naj bi zmanjšal dosedanje preprostost, ker te postopke vrednotimo le s stališča služb ali s stališča vrednot, ki jih družba ocenjuje pozitivno. S tem pa lahko tudi bolj objektiviziramo mnenje o uspešnosti posameznega obravnavanja, saj lahko potrdimo ali zavrnemo mnenje o absolutni pozitivnosti vseh ukrepov, ki jih sprejemamo proti mladoletnim prestopnikom.

* Pričujoči članek je prikaz enako naslovljene raziskave, ki jo je v letu 1972 opravil inštitut za kriminologijo pri pravni fakulteti univerze v Ljubljani. Raziskavo sta financirala Sklad Borisa Kidriča in republiški sekretariat za zdravstvo in socialno varstvo SRS, pri njej pa so sodelovali dr. Alenka Selih, Boris Uderman in pisec pričujočega članka.

VZOREC

Pri študiju smo v vzorec zajeli vse mladoletnike, ki jim je bil leta 1966 izrečen kak vzgojni ukrep ali kazen na občinskem ali okrožnem sodišču v Ljubljani. Izločili pa smo vse tiste iz celotne skupine, proti katerim je bil kazenski postopek kasneje ustavljen, pa tudi tiste, ki so v času raziskave služili vojaški rok ali pa so se preselili. Tako smo dobili skupino 113 mladoletnikov, in jih s posebnim vabilom povabili k sodelovanju.

Odzvalo se jih je le 36. Ker je bila odločitev o tem, ali se bo kdo odzval, povsem v rokah mladoletnikov, smo pričakovali, da se bodo pri tem pokazali izbirni dejavniki in da se bodo zato odzvali predvsem tisti mladoletniki, katerih doživetja med postopkom in izpolnjevanjem vzgojnega ukrepa niso bila posebno obremenjujoča in ki so kasneje postali v normalnih življenjskih razmerah vsaj relativno uspešni.*

Našo postavko, ki je seveda zelo pomembna za veljavnost naših ugotovitev, smo skušali preveriti z nekaterimi primerjavami med skupino tistih mladoletnikov, ki so se vabilu odzvali, in tistimi, ki se niso. Primerjave so pokazale, da so bili mladoletniki, ki so privolili v sodelovanje, povprečno mlajši (vendar razlika statistično ni pomembna), da glede vrste kaznivih dejanj med skupinama ni razlik, da pa obstajajo razlike glede na izrečene ukrepe. Med mladoletniki, ki so se odzvali, je bilo več takih, ki so jim bili izrečeni milejši ukrepi (npr. ukor), med tistimi, ki se niso odzvali, pa je dosti več takih, ki so bili v obravnavi že kdaj prej. Še večje razlike so se pokazale ob primerjanju vedenja obeh skupin po prenehanju vzgojnega ukrepa. Povsem je namreč bila potrjena postavka, da se bodo na vabilo odzvali predvsem tisti mladoletniki, ki so se uredili. Izkazalo se je torej, da je bilo vedenje v času po prenehanju vzgojnega ukrepa zelo pomemben izbirni dejavnik.

Primerjava skupin iz temeljnega vzorca nam je tako pokazala, da je bila skupina, ki se je sama izbrala v končni mali vzorec, manj obremenjena s svojo prestopniško preteklostjo, manj osebnostno problematična — če seveda domnevamo, da je to merilo za uporabo težjega vzgojnega ukrepa — in se je po prenehanju vzgojnega ukrepa boljše resocializirala. Zato moramo upoštevati, da v njihovih sporočilih o doživetjih

* Zato smo bili upravičeni že vnaprej sklepati, da bodo njihovi odgovori o doživetju postopka bolj pozitivni.

kazenskega postopka in prestajanja vzgojnega ukrepa odsvita manjša osebnostna problematičnost in sorazmerna uspešnost, zato naše ugotovitve ne morejo biti povsem reprezentativne za vse mladoletnike, ki smo jih prvotno zajeli v vzorec.

METODOLOGIJA

1. Splošna metodološka izhodišča

Namen raziskave, to je ocena subjektivne izkušnje o položaju ali dogajanju, ki se je glede nato, da je mladoletnikove navzočnosti v tem položaju ali dogodku minilo povprečno nekaj let (3 do 4), zarisalo v njem kot spomin na način doživetja določene izkušnje, je nujno določil tudi metodološki pristop. Lahko smo torej le retrospektivno ugotovili, kaj so mladoletniki doživljali v času svoje kazenske zadeve, se pravi, da njihovih doživetij nismo mogli meriti neposredno. Vendar smo bili upravičeni sklepati, da njihove izpovedi o teh doživetjih odsevajo stališča, ki so nastala na podlagi osebne travmatične ali vsaj efektivno močne izkušnje; takšne izkušnje pa imajo zelo pomembno vlogo pri oblikovanju stališč.¹

Ker subjektivnih doživetij nismo mogli meriti neposredno, v času njihove manifestacije, smo morali upoštevati, da je treba vzeti v obzir negativno posledico latence med dražljajem, ki je povzročil reakcijo — doživetje, in trenutkom meritve. Domnevali smo namreč lahko, da so se aktualna mladoletnikova doživetja iz časa postopka zaradi procesov pozabljanja, njegovih novih izkušenj in njegovega splošnega osebnostnega razvoja tako spremenila, da smo jih lahko zajeli le kot poročilo o doživetju, ki je imelo zaradi delovanja osebnostnih in družbenih dejavnikov že precej naravno stališča (tudi v smislu Allportove definicije). Takšna preobrazba je bila toliko bolj razumljiva, ker so bili izviri doživetij položaji, ki jih v naši kulturi že sicer vrednotimo in najpogosteje tudi stereotipno doživljamo in so zato podvrženi nenehnim evalvacijam v okviru posameznikovega sveta referenc.

Upoštevajoč omejitve, ki so izhajale iz predmeta našega opazovanja, smo se odločili za intervju kot najprimernejšo metodo, da dobimo neposredno sporočilo o doživljanju družbenega

¹ Prim. Nikola Rot: Socialna psihologija (avtorizirana skripta), II. izdaja, Beograd 1966, str. 366.

ravnanja proti prestopniškim mladoletnikom.² Vendar je potreba po vrednotenju izidov narekovala standardizacijo intervjuja, neravnianost našega zanimanja na določene položaje pa tematsko zoženje in usmeritev. Zato smo uporabili metodo usmerjenega intervjuja.³

2. Usmerjeni intervju

Za našo raziskavo je bila metoda usmerjenega intervjuja še posebej primerna. Izhaja namreč iz postavke, da so bili intervjuvanci pritegnjeni v poseben položaj; hipotetično pomembne sestavine ali oblike teh položajev je raziskovalec provizorično že razčlenil; razčlenbi vsebine ali položaja je nato pripravil hipoteze, ki zajemajo določene posledice posameznih strani položaja, v katerega je bil pritegnjen intervjuvavec; na podlagi tega si je izdelal intervjujski vodnik, s katerim je določil poglobljeno torišče izpraševanja in si zagotovil merila za relevantnost intervjujskih podatkov in nazadnje usmerjeni pogovor je usmerjen na subjektivno izkušnjo z namenom, da bi razkrili intervjuvančovo deficienco položaja, v katerega je bil pritegnjen.

Po hipotezah, temelječih na približni poprejšnji razčlenbi položaja, smo izdelali intervjujski vodnik. Vprašanje v tem vodniku so odsevala oceno položaja v skladu z namenom raziskave in so bila prilagojena različnim dražljajskim položajem, intervjuvancev.

HIPOTEZE

Delovne hipoteze smo izdelali glede na posamezne najpomembnejše stopnje celotnega postopka proti mladoletniku in so se ujemale s tistimi, za katere smo menili, da so bile hkrati tudi najpomembnejše stopnje njegovega doživljanja. Postavili smo naslednje domneve:

² Pri izbiri metode se nismo mogli opreti na nam dostopno literaturo, saj nismo ugotovili, da bi kdo že opravil podobno raziskavo. Raziskovalce so doslej zanimala predvsem stališča prestopnikov do posameznih etičnih, družbenih in formalnih vrednot nekaterih družbenih položajev ali oseb, ne pa do celega postopka in so temu prilagodili tudi svoj merski instrumentarij (prim. npr. Brendan Maher: *The Delinquents Perception of Law and the Community*, v delu S. Wheeler: *Controlling Delinquents*, str. 187 in nasl. J. Wiley & Sons, New York — London — Sydney, 1968).

³ Pri uporabi te metode smo se ravnali po monografiji: Robert K. Merton, Marjorie Fiskie, Patricia L. Kendall: *The Focused Interview*, The Free Press 1956.

1. Mladoletniki pripravljalni postopek vrednotijo kot najtežji;

— pri njih sproži največje napetosti;
— mladoletnik je v tem času objektivno najbolj izpostavljen pritiskom okolja;
— vpliv pripravljalnega postopka na mladoletnika je funkcija njegove pritegnitve v postopek.

2. Sodna obravnava pomeni za mladoletnika kritični vrhunec njegove pritegnitve v kazenski postopek in temeljno vpliva na celotno vrednotenje postopka;

— mladoletnik doživi obravnavo kot spopad med njim in družbo;
— sodno obravnavo doživi kot priložnost, da se pokaže v pravi luči;
— mladoletnik znova oceni svoje ravnanje in naredi sklepe za prihodnost.

3. Izrek ukrepa doživlja mladoletnik različno glede na vrsto izrečenega ukrepa;

— doživljanje ukrepa je v premem sorazmerju z mladoletnikovim vrednotenjem lastnega postopka;

— reakcija na ukrepe je tem močnejša, čim ostrejši je ukrep;

— izrek ukrepa mladoletnikovo pozornost preusmeri na njegovo prihodnost.

4. Mladoletniki, ki ukrep prestajajo na prostosti, ga vrednotijo drugače kot oni, ki jo prestajajo v izolaciji.

A. PRIPRAVLJALNI POSTOPEK

1.1. Objektivne lastnosti

Zaradi obnovitve ključnih položajev, v katerih je prišlo do doživetij, smo z vprašanji skušali obnoviti tudi dogodke v zvezi s potekom postopka, ravnanjem organov pregona, sodišča in opravljalcev ukrepov. Čeprav je zaradi časovne odmaknjenosti najbrž ostala v spominu predvsem temeljna shema dogodka, vendarle lahko sklepamo, da dogovori mladoletnikov pomenijo dokaj natančno poročilo o tem, kako so občutili postopke, doživete v njihovi kazenski zadevi. Zato jih lahko uporabimo za opis ravnanj, ki jih pozna naša praksa; zaradi izbramega vzorca in našega delovnega pristopa ga seveda ne moremo posploševati.

Mladoletniki so za sprožitve postopka najpogosteje zvedeli tako, da so jim to sporočili, oziroma so jim to dali posredno vedeti organi za notranje zadeve, ko so jih poiskali doma ali pa

so jih zalotili pri dejanju oziroma prestregli kje drugje, tako da so lahko povsem logično sklepali, da se bo pričela kazenska akcija proti njim. Pokazalo se je, da teža kaznivega dejanja deloma vpliva na izbiro prvega sporočila v kazenskem postopku proti mladoletniku. Tako so npr. pismo vabilo, naj se zgledajo zaradi obravnave, prejeli predvsem tisti mladoletniki, ki jim je bil kasneje izrečen ukor, torej blažja kazen, medtem ko so mladičniki potiskali doma ali kje drugje vse tiste, ki so kasneje prejeli hujšo kazen — zavodski ukrep. Opaziti je tudi težnjo, da bi mladoletnika z začetkom postopka seznanili z neposrednim sporočilom, ki ga omogoča mladičnikov obisk na domu oziroma njegov poseg ob kaznivem dejanju. To je mogoče razložiti s tem, da je obisk na domu s stališča formalne učinkovitosti prav gotovo zanesljivejši od drugih; ustvarja položaj, ki je mladoletniku nedvoumen, vendar pa lahko pomeni travmatično neposredno srečanje s posebljenim simbolom svoje bojzani glede mogoče neugodne družbene reakcije zoper njegovo vedenje.

Ugotovili smo, da na obliko in obseg osebne preiskave, ki jo s stališča preiskovalnih organov lahko štejemo za povsem rutinsko metodo, v primerih mladoletnikov pa najverjetneje pomeni dokajšen poseg v celovitost njihove razvijajoče se in za vrednostne sodbe še posebej občutljive osebnosti, vpliva teža kaznivega dejanja. Tako so bili preiskani vsi mladoletniki, ki jim je bil kasneje izrečen zavodski ukrep, razlika pa je tudi med tistimi, ki so bili preiskani in jim je bilo izrečeno strožje nadzorstvo, in tistimi, ki jim je bil izrečen samo ukor. Pri osebni preiskavi so mladičniki večini mladoletnikov vzeli vse osebne reči in s tem gotovo presegli svojo vlogo. Tak dogodek je lahko eden najbolj frustrirajočih med pripravljalnimi postopki, saj lahko učinkuje kot neposredno zaniikanje pravice do drobne osebne posesti in posredno zaniikanje mladoletnikove osebnosti. Poleg tega so vsi vprašani mladoletniki izpovedali, da je osebna preiskava potekala med štirimi očmi, kar ni samo v nasprotju z določili ZKP, temveč tudi s potrebo, da bi bilo ravnanje z mladoletniki korektivno odmevno.

Kvaliteto sovplivanja med mladoletnikom in mladičnikom, ki smo jo skušali razbrati iz odgovorov na vprašanje, kako so mladičniki z mladoletnikom ravnali, oziroma kako so ga zasliševali, lahko ocenimo kot primerno, saj je večina menila, da so z njimi ravnali korektno, nekaj jih je menilo, da so bili z njimi celo zelo prijazni,

dobra četrtina pa se je pritožila, da so z njimi ravnali grobo, celo s fizičnimi pritiski. Pozornost zbuja dejstvo, da se je nad grobim ravnanjem mladičnikov pritožilo precej mladoletnikov, ki so bili kasneje postavljeni pod strožje nadzorstvo. To si domnevno razložimo tako, da sta mladoletnikovo problematičnost in kaznivo dejanje mladičnik in mladoletnik ocenjavala različno: prvi ocenjuje dejanje kot hudo in na mladoletnikovo zaniikanje reagira s povečanim pritiskom, ki pripomore k mladoletnikovemu subjektivnemu vtisu, da z njim ravna grobo.

Ugotovili smo, da je teža kaznivega dejanja vplivala na odločitev, ali je bil mladoletnik med pripravljalnimi postopki zadržan v priporu ali ne. V priporu so bili namreč vsi mladoletniki, ki jim je bil kasneje izrečen zavodski ukrep, se pravi, da so bila njihova kazniva dejanja takšna, da so pomenila večjo družbeno nevarnost in so bili prepredevalni ukrepi upravičeni. Vsekakor pa je bila odločitev o priporu izjemna in je pomenila že nekakšno anticipacijo kasnejšega ukrepa.

1.2. Doživljanje pripravljalnega postopka

Omenili smo že, da je v okviru naše raziskave pomenilo subjektivno doživljanje predvsem sporočilo o tem, kako se mladoletnik spominja svojega doživljanja v zvezi z različnimi dražljajskimi položaji v postopku. Po teh poročilih lahko sklepamo o posameznih psiholoških procesih, ki so v tem času potekali v mladoletnikovi duševnosti.

Prvi odziv na sprožitev postopka se je v preiskovani skupini kazal predvsem v občutku strahu pred sodiščem oziroma milico ali pa v občutku splošnega strahu pred posledicami nasploh. Ker je strah eden izmed najbolj eksplisitnih odzivov, ki govore o podrtem psihološkem ravnovesju, lahko sklepamo, da je sprožitev postopka dramatičen poseg, ki mladoletniku pomeni konec njegovega prestopniškega bivanja in sproži prikriti bojzani in asociacije o punitivnih ukrepih. Mladoletnik pričakuje posledice, subjektivno anticipira neugodje, ki ga čaka, in zato je razumljivo, da svoj strah povezuje z negativnimi pričakovanji do milice in sodišča, ker predstavljata svet tistih, ki posegajo v njegovo življenje. Strah se oglasi ne glede na to, kako so z mladoletnikom ravnali, zato lahko rečemo, da v občutku strahu odsevajo splošna pričakovanja, oprta na mladoletnikove predstave o postopku, ki ga čaka, ne pa kako objektivno doživeto stanje.

Na drugo mesto pri prevladujočih spominih na sprožitvev postopka se je uvrstila reakcija ravnodušnosti do vsega. Razložimo si jo lahko kot znamenje razdvojenosti in vrednostne neorientiranosti, ki je odsev dejanske frustracije in nejasne bližnje prihodnosti, delno pa tudi kot znamenje delne utrjenosti prestopniškega vedenja; temu je med drugim lastno, da upade občutljivost za družbene norme. Neprijetni občutki so del dezintegrativnega vedenja, ki pelje v depresijo in nakazujejo posebno dožemanje pri mladoletnikih, da takojšnje reakcije ni mogoče nadomestiti z zapovrstnimi, ki bi pripeljale do učinkovitejših vedenjskih oblik. Zato se prepuščajo difuznemu razpoloženju, čakajo na ukrepe. Njihov egocentrizem dobiva trpno vsebino; zgodilo se bo, kar se ima zgoditi.

Stanj ali čustev zunaj sebe se je spomnilo le malo mladoletnikov, ki se spominjajo slabega ravnanja policije in so v čustvovanju jezni zaradi tega. Le en preiskovanec si je zapomnil reakcijo staršev, kar potrjuje slabo povezanost prestopnikov s svojimi družinami.

Doživljanje pripravljalnega postopka je odvisno tudi od mladoletnikovega vrednotenja te akcije; odvisno je od njegovega vrednostnega sistema ter doživljanja družbenih norm in vlog v skupnosti. Seveda pa to ne pomeni, da se bo prestopniški mladoletnik po njih tudi ravnal, saj prestopnik družbenih norm praviloma ne krši zato, ker jih ne bi poznal, temveč zato, ker mu ne pomenijo iste vrednosti kot neprestopniku.⁴

Zato nas ne more presenetiti ugotovitev, da je večina mladoletnikov menila, da so njihova dejanja upravičeno sprožila postopke. Upravičenost postopka je večina utemeljila s konkretno povezavo vzroka in posledice: o svojem dejanju in njegovih posledicah lahko razmišljajo na konkretni ravni (kar je sicer mišljenjska značilnost prestopnikov), le redko pa so zmožni moralno-vrednostnih sodb glede svojega vedenja in posledic.

1.3. Mladoletnikove možnosti za družbeno pomoč in reakcijo okolja

Sklepamo lahko, da se mladoletnik, ki je v svojem delovanju pogosto osamljen in brez pristnejših stikov z drugimi, posebej še odraslimi, ob sprožitvi postopka znajde v težavnem polo-

žaju. Pomoč mora tedaj poiskati drugod. Izkazalo se je, da večina mladoletnikov vnaprej dvomi o možnostih, da bi jim lahko kdo v njihovem položaju ponudil pomoč. V tem dvomu se poleg negativizma kaže tudi doživetje zamikanja vsakršne možnosti, da bi na potek zadev lahko kaj vplivali, ker je vse že vnaprej določeno. Takšen fatalizem se zdi celo upravičen, saj je več kot tri četrt preiskovancev izjavilo, da jih ni nihče pomagal.

Kadar pa so pomoč dobili, je bila ta usmerjena v preprečevanje novih kaznivih dejanj ali pa v oporo na obravnavi in po njej. Tudi poklicno pomoč oseb, ki se glede na način vodenja pripravljalnega postopka nujno srečajo z mladoletnikom (socialni delavec, psiholog, sodnik in odvetnik), je dobila komaj polovica mladoletnikov. Angažiranost oseb, ki naj bi v pripravljalnem postopku delovale predvsem suportivno, po izjavah mladoletnikov ni velika in ne splošna.

V pripravljalnem postopku se je tako večina mladoletnikov znašla sama in brez prave pomoči. Bolje pa so ocenili svoje možnosti, da so lahko komu zaupali svoje težave in dobili čustveno oporo. Ločijo namreč med konkretno pomočjo, s katero naj bi si olajšali položaj, in razumevanjem, in sočustvovanjem ob njihovih težavah. Osebe, ki so jim zaupali težave, ne da bi pri tem računali na dejansko pomoč, so bile tiste, s katerimi so bili v dobrem čustvenem razmerju. Mladoletniki so dobili občutek, da je bila njihova zaupnost poplačana s sprejetjem.

V frustracijskem stanju, v katerem je za časa pripravljalnega postopka mladoletnik, imajo prav gotovo posebno težo reakcije tistih posameznikov iz njihovega okolja, s katerimi so v čustvenem razmerju ali formalni odvisnosti in imajo zato zanje poseben pomen. Prijatelji so ob novici na splošno reagirali v skladu s skupinskimi normami in so bili torej do mladoletnika lojalni. Najpogostnejša reakcija družine je bila, da so mladoletniku očitati njegovo vedenje ali pa ga celo telesno kaznovati, sicer pa je bilo temeljno zadržanje družine zmerno, zato tudi v doživljanju mladoletnikov reakcija družine ni povzročila hujših pretresov, čeprav jih ni pustila neprizadetih (prišlo je celo do močno depresivno pobarvanega doživljanja z mislijo na samomor). Ugotovili smo torej, da je družinska reakcija pomembna za mladoletnikovo doživljanje dejanskega položaja, zato je še posebno pomembno, da je suportivna, nepristranska, usmerjena predvsem k pozitivnim mladoletnikovim možnostim.

⁴ O tem nadrobneje govorita M. Sherif in C. Sherif v *Reference Groups: Exploration in to Conformity and Deviation of Delinquents*, Harper and Row 1964, str. 182.

V šoli ali na delovnem mestu so bile reakcije na sprožitvev postopka redkejšje, ker sošolci ali sodelavci tega navadno niso zvedeli. Če pa je to do njih le prišlo, so bile reakcije večinoma pozitivne, kar govori o tem, da odklonilna stališča do preiskovane skupine niso bila izrazita. Opazili smo, da mladoletnikom ni kaj dosti do reakcij sošolcev, verjetno zato, ker njihova šolska skupina ni tudi njihova interesna skupina in zato njene reakcije zanj nimajo posebnega pomena. Mladoletniki ob sprožitvi postopka tudi niso doživljali novih frustracij s strani učiteljev in mojstrov.

1. 4. Ocena pripravljalnega postopka

Večina intervjuvanih mladoletnikov je priitrdila hipotezi, da pripravljalni postopek doživljajo kot najtežavnejši. Izkazalo se je, da je bilo za oceno težavnosti te stopnje obravnave pomembno, koliko se je mladoletnik v njej počutil negotovega. Poleg tega pa se jim je zdel pripravljalni postopek težavnejši tudi zato, ker so sodili, da je pomembnejši, saj je po njihovem mnenju vse, kar mu sledi, le še formalnost.

B. GLAVNA OBRAVNAVA

2. 1. Objektivne lastnosti

Glede na to, da kot pravita Sharifa, da sodna izkušnja prestopnika ne pusti nevtralnega in povzroči posebno prilagajanje njegovega vedenja, smo upravičeno pričakovali, da je tudi naša skupina močno doživljala sodne postopke.⁵ Ob tem pa smo želeli priti tudi do nekaterih posebnosti pravnega konteksta, kot so ga percipirali in doživeli mladoletniki.

Po mnenju večine so z njimi na glavni obravnavi ravnali objektivno in korektno, nekateri so menili, da je bila obravnava formalna, uradna, le manjšini se je sodni postopek zdel prestrog. Mladoletniki so torej ugodno sprejeli način občeovanja in interakcij v teku sodnega procesa, kar je povečalo možnost za njihov delež v procesu.

»Mladoletnik, ki proces razume in v njem sodeluje, lahko svojo predstavitev sodišču doživi kot pozitivno izkušnjo.«⁶ Splošne strani postopka našega mladinskega sodstva torej lahko s stališča

mladoletnikov ocenimo pozitivno, zlasti še ker smo ugotovili, da teža kazniivega dejanja ni vplivala na stališče sodišča do mladoletnika.

Izkazalo se je tudi, da je pravilno pričakovanje, da sodna obravnava že s svojo obliko določa, kdo lahko mladoletniku v tem položaju pomaga; to so bili: socialni delavec, sodnik, odvetnik (zagovornik), priče, starši. Vendar smo hkrati ugotovili, da sta dve petini mladoletnikov čutili brez take pomoči. Ne moremo pa reči, da je bilo sodnikovo razmerje do njih formalno, kajti velika večina mladoletnikov je menila, da je bil sodnik pripravljen poslušati jih, jih sprejemati in razumeti. To so občutili kot priložnost za svojo obrambo, se pravi, da so skušali z razlaganjem svojih stališč vplivati na sodnikovo mnenje. Na podlagi izjav preiskovane skupine bi torej lahko sklepali, da je v praksi sodišče opaziti dovolj spodbudno in dopuščajoče razmerje, kar je prav gotovo ena izmed temeljnih premis mladinskega sodstva.

2. 2. Doživljanje glavne obravnave

Glavna obravnava je kritični vrhunec kazenskega postopka, saj med drugim pomeni končen spopad med mladoletnikom in družbenimi normami, ki jih zastopa sodišče. Zato lahko domnevamo, da je stopnja mladoletnikove čustvene vpetosti v kazenski postopek prav pri glavni obravnavi velika. Takšna postavka se je izkazala kot upravičena, saj je obravnava na večino delovala zelo impresivno in so jo doživeli kot izredno pomembno za svojo nadaljnjo usodo. Počutje na glavni obravnavi se je kazalo v bojazni glede končnega izteka obračuna družbe z njimi in je bilo odvisno od njihovega splošnega počutja in naravnosti do obravnave, pa tudi od načina, kako je sodišče obravnavalo vodilo (uradno, strogo razmerje je namreč povečalo njihovo negotovost in bojazen).

Praktično ravnanje sodnikov z mladoletniki na glavni obravnavi je bilo po izpovedih naših preizkovanцев primerno načelom sodobnega sodstva, saj so se sodniki zanje na splošno zanimali; to pa seveda ne pomeni, da tak način obravnave po njihovem mnenju pripomore k odločitvi (sodbi). Menijo, namreč, da na odločitev sodišča ne more vplivati njihovo vedenje med obravnavo ali sicer, kajti sodišče ne obravnava kazniivega dejanja, pač pa dokaze o njem.

Mladoletniki so potrdili, da je glavna obravnava potekala tako, da se je večini zdela veči-

⁵ M. Sharif in C. W. Sharif: nav. delo, str. 182.

⁶ Paul D. Lipsitt: The Juvenile Offender's Perceptions, Crime and Delinquency, Vol. 14, No. 1, 1968.

noma »fair«, saj so imeli možnost uveljaviti svoja stališča. Zelo pomembna za doživljanje glavne obravnave, pa tudi vseh prejšnjih postopkov, pa je končna odločitev: če ta ni v skladu z mladoletnikovimi pričakovanji, je pripravljen prevrednotiti že doživete položaje. Iz skladja ali neskladja med mladoletnikovo predstavo ali pričakovanji, ki rastejo iz posebne dinamike njegovega doživljanja sveta in sebe, lahko tudi sklepamo, na kakšno notranjo pripravljenost je naletela odločitev sodišča, se pravi, kakšen je bil mladoletnikov odziv na ta sklep. Večina preiskovancev ni imela predstave o poteku glavne obravnave, zato svojih pričakovanj ni niti mogla primerjati z doživetim. Pri manjšini pa so se njihovih pričakovanj razporedila od pozitivnih, konstruktivnih do negativnih, depresivnih.

Prevladujoče razpoloženje je vplivalo tudi na tok mladoletnikovih misli med obravnavo, saj so tisti, ki so jo npr. doživljali depresivno, premišljevali predvsem o posledicah in kazni, tisti pa, ki jih je obravnava razočarala zaradi formalnosti in birokratizma, pa o tem, da bi bilo čim prej vsega konec.

Ugotovili smo tudi, da potek in vsebina obravnave na mladoletnika ne vplivata. Doživetje skladja oziroma neskladja med predstavo in dejanskostjo je namreč omejeno na sam potek obravnave in se ne posplošuje na celotno doživetje družbene akcije proti mladoletniku. To pa ne pomeni, da se mladoletniki odpovedujejo vrednotenju postopka: več kot polovica jih je namreč menila, da bi se, če bi bili v vlogi sodnika v primer bolj poglobili.

Katarzičnega vpliva glavne obravnave, razen v dveh primerih, nismo opazili; to je verjetno treba tudi pričakovati glede na zaporedje obremenilnih položajev v teku postopka. Če pa do tega pride, gre najbrž za posledico subjektivnega doživetja posebnega pomena obravnave za posameznikovo usodo.

2.3. Ocena glavne obravnave

Čeprav je večina intervjuvanih mladoletnikov menila, da je bil pripravljali postopek zanje težavnejši od glavne obravnave, to ne pomeni, da je bila tedaj tudi moč občutkov večja. Več mladoletnikov je namreč povedalo, da se bolj spominjajo občutij, ki so jih imeli, ko so sedeli pred sodnikom. Ločiti moramo torej med spominom na doživljanje konkretnega položaja in spominom na doživetje težavnosti kakega dela

kazenskega postopka. V prvem primeru gre za spominjanje čustveno najbolj nabitih vsebin, ki so manj podvržene pozabljanju, v drugem pa za spominsko obuditev doživljajske vrednosti vrste položajev v posameznih stopnjah postopka. Spomin na glavno obravnavo pa ostane tudi tem bolj močan, čim težji je bil izrečeni ukrep.

Odziv na izrek kazenskega ukrepa prav gotovo odseva mladoletnikovo doživetje ukrepa. Izkazalo se je, da odziv sega od olajšanja ob blagem ukrepu, prek premišljevanja o posledicah do misli na to, kako bi se izrečenemu ukrepu izognili. Ugotovili smo, da mi nujno, da bi mladoletniki, ki izrečeni ukrep ocenjujejo kot primeren tak ukrep tudi odklanjali. Taki mladoletniki — v preiskovani skupini jih je bilo manj kot polovica — so pripravljene zatreti doživetje neprimernosti in se podrediti sklepu avtoritete. Oblika duševnega prilagajanja ukrepu oziroma novemu položaju so tudi poskusi mladoletnikov, da bi si razjasnili nastali položaj. Dobra četrtina pa ni vedela, kaj ukrep sploh pomeni. Pri tem ne gre za nezmožnost določiti namen kazenskega ukrepa, temveč za nezmožnost, da bi ukrep in njegove posledice ocenili v širšem družbenem okviru, kajti njihovo dožemanje sebe in svoje nove vloge, ki jim jo nalaga ukrep, je zaradi splošnega slabega družbenega dožemanja otežena. V okvir odzivov ob izreku ukrepa sodi tudi trpnost, ki je tudi sicer sestavina duševne podobe mladoletnega prestopnika in ki se je pokazala v tem, da je bila večina brez posebnih želja. Posebnih prilagoditvenih težav po izreku ukrepa v intervjuvani skupini nismo ugotovili. Temeljna duševna naravnost večine ob izreku ukrepa je bila v podajanju (podreditvi) avtoritetni odločitvi.

C. IZVRŠEVANJE KAZENSKIH UKREPOV

3.1. Ocena ukrepa in njegovega vpliva

Za tiste, ki vodijo družbeno akcijo proti prestopniškemu mladoletniku, je prav gotovo posebno pomembno vprašanje ali mladoletniki kazenskim ukrepom priznavajo kak vpliv. Doseči bi namreč morali uskladitev naših pričakovanj glede učinka ukrepov z njihovim dejanskim odmevom v mladoletnikovem življenju, saj za zdaj še ne moremo zanikati mnenja Glueckov, »da se ne zdi, da bi napori sociolegalnega aparata za prevzgojo in rehabilitacijo prestopnikov na splošno storili toliko dobrega kot delovanje Ma-

tere Narave in Očeta Časa«. ⁷ V naši raziskavi smo se omejili le na nekatere plati doživljanja ukrepa, kajti ocena celovitih vplivov uresničevanja ukrepa bi zahtevala posebno, dolgotrajno in najbrž težavno raziskavo. Poudariti je treba, da se v doživetju vpliva ukrepa kaže subjektivna ocena, ki temelji na mladoletnikovih stališčih do celotnega postopka in posebej do izrečenega ukrepa kot tudi od njegovega mnenja, čemu naj bi ukrep stalil.

Pokazalo se je, da mladoletniki razlagajo vpliv ukrepa v okviru svojih vrednostnih menil, zato je dejanski vpliv ukrepa zabrisan z doživetjem njegovega pomena. Standardna naravnost, ki odseva navadni javni stereotip, je bila očitna: večina je menila, da je bil vpliv ukrepa vzgojen, svarilni učinek pa so doživeli le tisti, ki jim je bil izrečen ukor. Pri mladoletnikih iz našega vzorca lahko tudi rečemo, da sta bila tako vrsta ukrepa kot njegov vpliv precej v skladu z njihovimi pričakovanji glede poteka in izteka kazenskega ukrepanja kot tudi z njihovimi stališči glede posledic, ki naj bi jih izrečeni ukrep prinesel v njihovo življenje.

3. 2. Opravljanje posameznih vzgojnih ukrepov

Zaradi majhnega števila intervjuvanih mladoletnikov lahko način doživljanja opravljanja vzgojnih ukrepov samo opišemo, ne moremo pa posploševati ali delati vzročnih povezav. Vprašani mladoletniki so zelo ugodno ocenili način, kako jih je sprejel socialni delavec, ki je opravljal ukrep strožjega nadzorstva skrbstvenega organa in zvezo z njim. Socialnega delavca so namreč doživeli kot naklonjeno osebo, ki se zanje zanima in jim je pripravljena pomagati. Prvi ugodni spomin je ostal nespremenjen tudi kasneje: socialni delavec je namreč tudi kasneje ohranil tako razmerje, ki je mladoletnike pritegnilo na začetku. Stiki s socialnim delavcem so po mnenju mladoletnikov povzročili predvsem spremembo podobe o sebi: pričeli so bolj paziti na svoje vedenje, postali so samostojnejši, zrelejši. Poleg načina stikov vpliva na mladoletnikovo doživljanje tudi celoten vtis, ki ga zapusti socialni delavec. Če je ta vtis blizu njegovim predstavam, lahko pride do ugodnega čustvenega stika, to pa nujno ne pelje k identifikaciji mladoletnika s socialnim delavcem. Podoba socialnega delavca je namreč večino močno pritegnila, a smo, poleg

tega opazili tudi posebne identifikacijske težave prestopnikov. Podoba socialnega delavca se jim je zdela nedosegljiva, ker se ne bi bili sposobni držati njenih pravil in prenesti vseh naporov in odgovornosti. Visoko vrednotenje dela socialnega delavca odseva obrnjeno podobo mladoletnikove družbene nemoči; doživljajo jo tudi v stiku z osebo, ki je družbeno uspešna.

Vrednote, ki jih mladoletniki povezujejo z vlogo socialnega delavca, so tiste, ki jih daje toplo, človeško razmerje. Zato mora mladoletnik v stiku s socialnim delavcem potešiti potrebo po sprejetju, ne da bi se moral zatekati k igri. Prav v tem je treba videti temelj uspešnosti strožjega nadzorstva skrbstvenega organa.

Kar zadeva doživljanje zavodskih ukrepov, moramo ugotoviti, da odgovori intervjuvancev potrjujejo mnenje, da je rutina ob sprejemu v zavod dvojna: na eni strani lahko zasledimo sodobne, aktivnostne in suportivne postopke, na drugi pa brezosebni mehanizem, ki mladoletnika vpiše, razvrsti v skupino in seznanja s hišnim redom. Subkultura skupine nedvomno določa kakovost sprejema mladoletnika v skupino in posredno doživljanje zavodskega ukrepa. Kolikor bolj je vedenje gojencev ob sprejemu usklajeno s pričakovanji, toliko bolj mladoletnik sprejem doživi kot ugoden.

Pomembnost načina sprejema v zavod je razvidna tudi iz tega, da smo v mladoletnikovih spominih na prve dni bivanja v zavodu zasledili predvsem vsebine, ki so v neposredni zvezi z ravnanjem ob sprejemu. Gre za dramatične dogodke, ki izstopajo iz povprečja dnevnega reda in pri katerih sta bili ogroženi mladoletnikova celovitost in samospoštovanje, ali pa za posplošeno neugodno doživetje bivanja v zavodu zaradi neskladja med pričakovanji in prvimi dožitji. V dobrem spominu pa so ostala dožitja, ki pomenijo čustveno potešitev mladoletnika v stiku z osebo iz hierarhije zavodskih uslužbencev.

Na doživljanje mladoletnikov prav gotovo vpliva tudi zavodski režim, zlasti nekatere plati, ki neposredno zadevajo njihovo osebnost. Omejili smo se samo na eno plat, to je na uporabo stimulacijskih sredstev. Ugotovili smo, kar je sicer že znano, da si v naših vzgajališčih le malo pomagajo s stimulativnim delovanjem na motivacijo svojih gojencev in še tedaj večinoma le, kadar je treba z negativno stimulacijo odgovoriti na prekršek proti hišnemu redu. Zato so tudi tovrstna dožitja mladoletnikov zamemarljiva.

⁷ Sheldon in Eleanor Glueck: *Delinquents and Nondelinquents in Perspective: Penocorrectional Experiences*, Harvard University Press, 1968, str. 166.

Za usodo prevzgojnih prizadevanj v vzgajališčih so nedvomno pomembna tudi doživetja mladoletnikov ob stikih z osebami, ki naj bi jih vodile skozi to, pogosto odločilno obdobje njihovega življenja. Vendar pa lahko na podlagi izjav intervjuvancev posredno sklepamo, da v njihovih doživetjih ni bilo nič takega, kar bi opozarjalo, da so v vlogah vzgojiteljev vendarle nastopali trenirani delavci. Mnenja o njih so se namreč polarizirala tako kot ob srečanjih z drugimi neusposobljenimi odraslimi. V njihovih doživetjih so se pokazala posplošena stališča do avtoritet. Vloga vzgojitelja jim je bila nepriljubljena, kar je seveda samo še povečalo njihovo občutljivost v interakcijah z vzgojitelji.

D. SKLEP

Čeprav moramo naše ugotovitve iz že omenjenih metodoloških razlogov ocenjevati skromno in so veljavne le v omejenem obsegu, so vendarle pokazale na nekaj zanimivih posebnosti.

Tako lahko rečemo, da mladoletniki celotno ukrepanje družbe, ne glede nato, kako rehabilitativno in prevzgojno so mišljeni kazenski postopek in ukrepi, doživijo kot obliko kaznovanja, kot punitivno ravnanje. Mladoletniki namreč pričakujejo za svoje ravnanje predvsem kazen, zato je razumljivo, da jim npr. izrek ukora ne zadošča (izjava: »Ukor ni nobena kazen«).⁸ Zato se postavlja vprašanje uporabe in izrekanja ukora in zdi se, da bi morali znova premisliti, kdaj bi ta ukrep uporabili, upoštevaje pri tem zlasti starost, ko mladoletniki niso več toliko sprejemljivi za opominjanje, temveč so potrebni konkretnega ukrepanja — pomoči in vodenja.

Doživljanje kazenskega postopka in kazenskega ukrepa kot neizogibnega odgovora družbe odpira tudi vprašanje, ali je smotno, da sodišča postopek tako pogosto ustavljajo po opravljenem pripravljalnem postopku.⁹ Tako se velik del mladoletnikov sploh ne zave, da je proti njim tekel kazenski postopek, saj tega »odgovora« niso dobili. Seveda ne gre za punitivno ravnanje, temveč za vzgojno in prevzgojno ukrepanje, ki ga mladoletnik lahko doživi kot posledico svojega kaznivega dejanja.

⁸ Prim. tudi Tihomir Vasiljević: Uzroci neuspeha suzbijanja mladoletničkog kriminaliteta u Jugoslaviji, Zbornik radova V. Novi Sad, 1971.

⁹ Prim. B. Skaberne: Izvrševanje kazenskih sankcij za mladoletnike, RKK, 1967, št. 3—4, str. 66—67.

Zbrano gradivo dopušča tudi sklep, da mladoletniki delo pravosodnih organov (razen organov za notranje zadeve, katerih položaj je poseben) vrednotijo (doživljajo) dokaj pozitivno, priznavajo jim celo korektnost. Bistvena oblika prevzgojnega delovanja je — sodeč po naših ugotovitvah — zadostitev potrebe po aktivni pomoči. Zato so tudi zelo pozitivno ocenili socialne delavce, s katerimi so prišli v stik. Domnevamo lahko, da bi bile te ocene lahko še ugodnejše, če bi bilo delo z mladoletnimi prestopniki bolj organizirano in bi imeli socialni delavci za svoje delo več gmotnih in osebnih možnosti.

Spričo nezadostnega števila intervjuvancev, ki so doživeli zavodski ukrep, ne moremo sklepati na splošno. Opazili pa smo, da so se mladoletniki iz našega vzorca skušali ukrepu prilagoditi tako, da so se podali novemu položaju in skušali čas v zavodu prebiti na čim manj frustrirajoč način. Ravnanje vzgojiteljev niso doživljali drugače kot ravnanje oseb, ki niso posebej pripravljene za delo s prestopniškimi mladoletniki.

Ugotovitve naše raziskave bi bilo seveda treba poglobiti z novimi, metodološko morda drugače zasnovanimi. Zdi se, da bi bila prva dopolnitev že v tem, da bi menili avtentična doživetja v času njihovega nastanka, torej tedaj, ko je mladoletni prestopnik v postopku, in nato ta doživetja čez nekaj časa preverili. Raziskava, o kateri poročamo, je pač le prvi poskus ocenitve, kako mladoletniki doživljajo družbeno ravnanje, ki se proži ob njihovem kaznivem dejanju.

UPORABLJENA LITERATURA

1. August Aichhorn: Wayward Youth, New York, Viking Press, 1935.
2. A. Algan, M. Nery: L'image de soi chez l'adolescente délinquante, Annales du Vaucluse, št. 6, 1968.
3. M. Bayer, M. Singer: Problemi maloljetničkog kriminaliteta, Zagreb 1969, Republički zavod za statistiku SR Hrvatske.
4. D. H. Fryer, E. R. Henry, Ch. P. Sparks: General Psychology, College Outline Series, Barnes and Noble, 1958.
5. Paul D. Lipsitt: The Juvenile Offender's Perceptions, Crime and Delinquency, Vol. 14, No. 1, 1968.
6. Sheldon and Eleonor Glueck: Delinquents and Nondelinquents in Perspective, Penocorrectional Experiences, Harvard University Press 1968.
7. Nikola Rot: Socialna psihologija, avtorizirana skripta, II. izdaja, Beograd 1966.
8. R. K. Merton, M. Fiske, P. L. Kendall: The Focused Interview, The Free Press 1956.

9. Muzafar and Carolyn Sherif: Reference Groups, Exploration into Conformity and Deviation of Delinquents, Harper and Row 1964.
10. B. Skaberne: Izvrševanje kazenskih sankcij za mladoletnike, RKK, št. 3—4, 1967.
11. T. Vasiljević: Uzroci neuspjeha suzbijanja maloletničkog kriminaliteta u Jugoslaviji, Zbornik radova, V., Novi Sad, 1971.
12. S. Wheeler: Controlling Delinquents, J. Wiley and Sons, New York, 1968.

UDC: 343.915:343.1:159.955.664

Juvenile's Perception of Criminal Procedure and Implementation of Educational Measures

by Tone Brejc, Psychologist, Republic Secretariat for Health and Social Welfare

The article deals with an attempt of the evaluation of how juvenile offenders perceive the way the society treats them when dealing with their offences.

Using the method of the focused interview we tried to reveal the subjective response of juvenile offenders to different phase of criminal procedure and treatment. The hypothesis was that juveniles experience preliminary phasis as more difficult than main hearing even though they remember better the experiences from the latter. We also found that delinquents always perceive the criminal procedure as a response of the society, as punishment for their misbehaviour no matter how rehabilitatively the treatment was meant.

Therefore, it seems to be questionable whether the use of reprimand and of the very frequent dismissals of juveniles are suitable. Nevertheless, the juveniles from our sample accepted quite positively the methods of work of legal authorities.

According to our findings, the essential form for corrective activities is the fulfilment of the juveniles' need for active help. As this has been the first research work on this particular subject in Slovenia there is an impression the work should be carried on, particularly in measuring the primary experiences in the moment they arise and comparing them with the latter attitudes of juvenile offenders towards the readucational activities of society.